

KULTURVÄRDEN

VASABORGARNA

En maktdemonstration

KUNGLIGA HISTORIER

Väggarna viskar i kungliga slotten

HAVSGUD MED HISTORIA

Neptun vittnar om kalla kriget

STELA HERRAR

Vi tar en titt på statens statyer

ENADE NORDEN

Hånades av förlorarna

RENT FJÄLL

Städat på Kebnekaise

K

En rundtur i
DINASTLOTT

SÅ MYCKET ATT BERÄTTA

NÄR MINA KOLLEGOR lagar broar, planerar parker och trädgårdar, bygger nytt och varsamt renoverar kulturfastigheter, sitter jag vid datorn och förundras över variationsrikedomen – från slott till kojor – i vårt kulturarv och väljer ut artikeluppslag tillsammans med redaktionen.

I det här numret har vi lagt tyngdpunkten på att berätta om dina slott. Visst är det en gåva att de finns bevarade för oss och kommande generationer? Som vanligt blir jag frustrerad över att inte kunna visa upp alla slott och det finns mängder av spännande historier kring slotten, kungar, drottningar, riddare och tjänstefolk som inte heller den här gången blir berättade. För den som är nyfiken finns det en skatt att gräva ur på www.sfv.se. Under »Sevärdheter« och »Våra fastigheter« ligger gamla Kulturvärdenartiklar vid de fastigheter vi skrivit om. Och under »Bygg på kunskap« finns de kulturarvsberättelser som definierar statens historia. Där finns också Kulturvärdenens arkiv, nummer för nummer ända tillbaka 1993, då tidningen grundades.

Många stora projekt pågår också just nu. Ett är bygget av en ubåtshall intill Marinmuseum i Karlskrona som du kan läsa om i det här numret. Missa inte heller krönikan, skriven av Inger Lilieqvist, regeringens särskilda utredare i kulturfastighetsutredningen, som ska rekommendera vilka kulturfastigheter staten ska äga i framtiden.

Trevlig läsning!
MIA FERNLUND
Chefredaktör

FOTO JEANETTE HÄGGLUND

Tillgängligt för världen

FOTO TRE DÄDLAR

Per-Anders Johansson, SFV:s tillgänglighetsexpert, blir med jämna mellanrum inbjuden att berätta om SFV:s tillgänglighetsarbete i internationella sammanhang. Vad är omvärlden intresserad av, Per-Anders?

– Under de senaste åren har vi i Statens fastighetsverk gjort många insatser i våra fastigheter som väcker uppmärksamhet och intresse i Europa. Vi har ett väldigt högt anseende internationellt tack vare yttre lösningar vid våra byggnader i kulturarvsmiljöer, så att vi med värdighet kan komma in i dem.

Vilka har du pratat inför?

– Vi har via Europakommissionen fått inbjudningar till både Istanbul och Strasbourg för att inför EU:s utsedda delegater och observatörer berätta om »Accessibility and Cultural Heritage – good practice in Sweden«. ICOMOS, som är en sammanslutning för olika kategorier yrkesverksamma inom kulturmiljövården över hela världen, bjöd också in mig i somras till Paris för att prata om exempel på lösningar som är resultat av SFV:s arbetssätt och som tar hänsyn till både tillgängligheten och kulturarvet.

Vilka exempel tar du upp?

– Läckö slott, där vi startade vårt tillgänglighetsarbete med den yttre miljön och lättlästa informationsbroschyrer samt tillgängligheten för alla på Skeppsholmen, Världig entré-projektet och det som vi nyss har avslutat: hisstornet på Bohus fästning.

Vad är utmaningen i kommande projekt för SFV?

– Att innovativt fortsätta att förvalta och utveckla det fina arbete som SFV gjort och att genomföra dessa arbeten tillsammans med våra hyresgäster.

KULTURVÄRDEN NUMMER 3, 2013

Statens fastighetsverk ger ut Kulturvärden fyra gånger per år för att du ska få kunskap om Sveriges kulturarv. SFV:s uppgift är att se till att fastigheternas själ och karaktär lever och bevaras till kommande generationer. Genom staten är du delägare, tillsammans med nio miljoner andra svenskar.

Ansvarig utgivare

Ann-Charlotte Spegel-Berg
Chefredaktör Mia Fernlund
Redaktionell produktion

Kontakta oss

Kundservice www.kulturvarden.prens-service.se eller 0770-457152
Redaktionen kulturvarden@sfv.se eller 08-696 70 00.
Postadress Kulturvärden, Box 2263, 10316 Stockholm.

Rejäl Kommunikation AB

Redaktör Tomas Eriksson

AD Pompe Hedengren

Formgivare Johan Björnsrud,

Frans Tverin

Korrektur Lena Walldow

Texter Tomas Blom, Åsa

Carlberg, Mats Carlsson-

Lénart, Tomas Eriksson, Mia

Fernlund, Katarina Juvander,

Inger Liliequist

Foto Melker Dahlstrand,

Lennart Durehed, Tomas

Fahlander, Mia Fernlund,

Magnus Fond, Petrus

Iggström, Urban Jörén,

Morgan Karlsson, Jenny

Kjellgren Schönning, Åke

E:son Lindman, Roger

Lundberg, Oktod, Carl-Johan

Olofsson, Max Plunger, Oscar

Stenberg, Gomer Svahn

Illustration Beata Boucht

Repro Jeanette Andersson

Tryckeri Norra Skåne Offset

www.sfv.se

issn 1104-845x

Omslaget

Staty vid Gripsholms slott.

Foto: Urban Jörén

Vinnare av svenska Publi-
shingpriset 2011 och 2012

6

**SLOTT FÖR ETT
ENAT SVERIGE**
*Vasaborgarna visade
vem som hade makten*

16

**FOLKET ÄGER
KUNGEN BOR**
*Följ med på en tur i
dina kungliga slott*

30

**KUNGAR, GUDAR
OCH FISKARE**
*SFV förvaltar en skatt
av vackra statyer*

32

**HAVSGUD PÅ
TORRA LAND**
*Neptun skulle stoppa
sovjetiska u-båtar*

NYHETER 4
*Vasamuseet
har ny entré*

NYHETER 5
*Städade vrakdelar
från Kebnekaise*

RUMMET 12
*Medicinshistoria
i världsklass*

ANEKDOTEN 14
*Drottningen som
enade Norden*

KRÖNIKA 38
*Så tänker utredaren
om kulturfastigheter*

Ny entré gynnar både besökare och Vasa.

Vasamuseet i ny skepnad

VASAMUSEETS NYA ENTRÉ står redo att ta emot de cirka 1,2 miljoner besökare som varje år vill se regalskeppet Vasa. Med kortare köer och bättre klimat ökar chansen att bevara skeppet och att ge besökarna en ännu bättre upplevelse.

Vasamuseet stod klart 1990, dimensionerat för 600 000 besökare om året.

–En förändring var nödvändig och vi fick den utmanande uppgiften att bygga ut en i mångas ögon arkitektonisk klenod. Tilläggen är utformade av ursprungsarkitekterna Göran Månsson och Marianne Dahlbäck. Tillsammans med dem och med Berg CF Möller som projekterande arkitekt har vi lyckats skapa en funktionell lösning som både smälter in i och kompletterar museets arkitektur, säger Lenka Medin, fastighetschef vid Statens fastighetsverk.

Tillbyggnaden innehåller ny entré, museibutik, utställningshall och serviceytor med bland annat toaletter. En annan nyhet är ett matsäcksrum för skolklasser och barnfamiljer som redan är välutnyttjat och uppskattat.

–Den här tillbyggnaden är något vi länge längtat efter. Jag är mycket nöjd med resultatet, säger Marika Hedin, museichef på Vasamuseet.

Utöver den 1 460 kvm stora tillbyggnaden av publika lokaler har Statens fastighetsverk byggt om cirka 350 kvm i den tidigare museibygnaden och gjort förbättringar och kompletteringar av klimatanläggningen i syfte att ge Vasaskeppet de bästa förutsättningar, så att nedbrytningen av trämateriallet ska gå så långsamt som möjligt.

DAGS FÖR HELGOPRISET

Nu är det åter dags för Statens fastighetsverk att utse vinnaren av Helgopriset, Sveriges största arkitekturpris. Priset – som delas ut för femte gången – ges för bästa restaurering, komplettering, ombyggnad eller tillbyggnad av äldre byggnadsverk. De nominerade bidragen presenteras på www.sfv.se den 7 oktober och vinnaren avslöjas på Arkitekturgalan den 8 november. Prissumman är 150 000 kronor och ska användas för studier, resa eller annan utveckling av kunskap inom området.

MÅLA OM MED KULTURKULÖR

Vill du ha »rätt« historisk kulör på ditt kulturhus? Kulturkulör för linoljefärger är en samling av över 300 historiska pigmenter med NCS-beteckningar, sammanställd i en färgkarta i fickformat såväl för den yrkesverksamma som för den som vill blanda själv. Kulturkulörkartan är framtagen av Riksantikvarieämbetet i samarbete med NCS Colour AB.

För mer information kontakta NCS Colour AB via www.ncscolour.com eller order@ncscolour.com.

JAGA PÅ **STATLIG MARK**

Statens fastighetsverk förvaltar några av Sveriges vilttätaste områden. Som ett led i SFV:s arbete med att göra markerna tillgängliga erbjuder vi olika typer av jakt för allmänheten. Se mer på www.sfv.se eller kontakta Statens fastighetsverk, Johannes Kraft, tel: 018 56 48 22, e-post: jakt@sfv.se.

BROKOLL

Den anrika bron vid Ulriksdals slott restaureras och Kulturvärden följer skeendet. Så här såg det ut i början av augusti. Läs mer och se bilder på www.sfv.se

FASTIGHETSUTREDNINGARNA **KLARA**

I början av september presenterades resultaten av försvars – och kulturfastighetsutredningarna. För information och bakgrund, läs mer på www.sfv.se och se även kulturfastighetsutredningens särskilda utredare Inger Lilieqvists krönika på sidan 39.

KULTURVÄRDEN **NOMINERAD**

Kulturvärden har nominerats till 2013 års Publishingpris, en tävling som tidningen vann 2011 och 2012.

SVÅRSTÄDAT

DEN 15 MARS 2012 kraschade ett norskt Herculesplan in i Kebnekaise. Nu har Statens fastighetsverk, som förvaltar marken, och Försvarsmakten städat bort allt som är möjligt att städa efter olyckan.

UNDER SOMMARENS tre veckor långa städinsats har runt 15 ton vrakdelar bärgats, lika mycket som förra sommaren. Det innebär att 30 av de 40 ton, som var planets totalvikt, nu tagits om hand, något som anses som en stor framgång med tanke på de besvärliga förhållandena på olycksplatsen.

– Vår uppfattning är att vi har fått upp allt som har varit möjligt att städa i nuläget. Vi vet att en del material ligger gömt på Rabots glaciär under en lavin som gick i maj. I bästa fall kan dessa vrakdelar komma fram sommaren 2014. De militärer som arbetat på platsen är mycket skickliga

och har gjort ett otroligt bra arbete, säger Per Sandberg, samordnare för insatserna vid Statens fastighetsverk.

En miljöövervakning, som görs i samarbete mellan SFV, Länsstyrelsen i Norrbotten och Stockholms universitet/Tarfala forskningsstation, har pågått kontinuerligt under hela avsmältningsperioden. I år har dock bara mindre spår av flygbränsle påträffats i en av jöklarna på Rabots glaciär. Det finns en del tyngre kolväten kvar på glaciären som kan komma ut i vattendragen, men hittills har halterna varit långt under gränsvärdet för mänsklig konsumtion.

SFV ska nu göra en hemställan till Försvarsmakten om assistans till mindre, behovsanpassade städinsatser under 2014.

TEXT: TOMAS ERIKSSON

MAKTTENS ANSIKTE

*Slottet Tre Kronor,
avmålat 1661 av
Govert Camphuysen.*

Med pengar från egendomar som dragits in från kyrkan efter reformationen byggde Gustav Vasa och hans söner en grupp kombinerande borgar och slott runt om i Sverige. Historikern och författaren Tomas Blom berättar historien om Vasaborgarna som skulle visa vem som bestämde.

TEXT *Tomas Blom*

Borgar eller »fasta hus« har byggts i Sverige sedan medeltiden, men de flesta av den epokens byggnadsverk av det slaget är nu borta. De uppfördes till skydd och försvar av andliga eller världsliga stormän, men inte ens medeltidens kungar hade tillräckliga resurser för borgbyggnad i stor skala. Annorlunda blir det under 1500-talet, då Sverige kommer att förändras i grunden, i huvudsak genom Gustav Vasas insats.

Adelsjunkern Gustav Eriksson var ju en tämligen otippad pretendent på kungakronan. I omvärldens ögon betraktades han länge på många håll som upprorsmannen som med våld störtat rikets lagligen valde kung, Kristian II. Mot bakgrund

Herr Eskils gemak, där kung Gustav sades ha stuvat undan tonvis av silver från Sala gruva samt väldiga mängder beslagtagna dyrbarheter från de skövlade katolska kyrkorna. På slottet – som inte kom att kallas Tre Kronor förrän på Johan III:s tid – residerade den kungliga familjen, men långt ifrån permanent. I takt med att nya slott färdigställdes kunde hovet flytta runt, flera gånger per år. Ett populärt tillhåll var Gripsholms slott. Det hade donerats av sin förra ägare, Sten Sture den äldre, till ett kartusianerkloster, men kung Gustav hade tidigt lagt beslag på det genom att hävda arvsrätt, ett förfarande som han upprepade vid ett otal tillfällen – utan att någon förmådde säga emot. Tyska byggmästare fick i uppdrag att rita ett nytt magnifikt slott som stod färdigt år 1545, ett

»Det mäktiga slottet uppe på höjden i ärkebiskopens stad blev alltså skådeplats för de förmodligen dittills mest påkostade festligheter som ägt rum i landet«

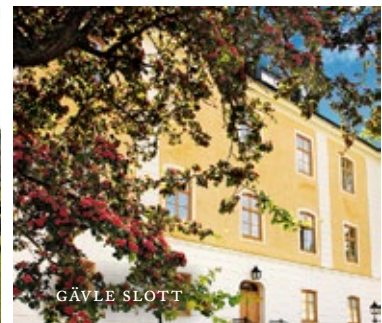
av detta blev det av största vikt för kung Gustav att med alla medel hävda sin legitimitet, sin gudagivna rätt till tronen. Han ville visa sina undersåtar vad som gällde och skydde inga medel för att stärka sitt grepp om makten. Under hans regering får Sverige för första gången en effektiv och riksomfattande administration i form av ett nät av kungliga fogdar. För att systemet ska fungera krävs stödjepunkter, slott och befästningar som på ett påtagligt sätt påminner om kungens närvaro. Inre och yttre fiender hotar den nya regimen, och vasaborgarna som uppförs på strategiska nyckelpunkter blir till en garanti för att kung Gustav och hans söner ska behålla sin makt i framtiden.

I OCH MED reformationen drogs väldiga egendomar in från kyrka och kloster till förmån för adeln – och inte minst för kungen själv. Detta frigjorde resurser för byggenskap i stor skala, i synnerhet från 1540-talet, då kung Gustav klarat av initiala motgångar i form av folkliga uppror och efterhängsna lybeckska fordringsägare. Men dessförinnan hade han tvingats att ta sig an *Stockholms slott*. Bara ett par år efter den nyvalde kungens intåg i sin huvudstad år 1523 brann slottets bostadsdel och kungen klagade bittert över att elden berövat honom allt utom »en bägare och en kjortel«. Nu byggdes det gamla slottet ut ordentligt, kärntornet höjdes och murverken förstärktes med sten från de rivna klostren på Norrmalm. Stockholms slott blev centrum för den kungliga administrationen med räknekammare och det legendomspunna

sommarresidens på betryggande avstånd både från huvudstadens smittorisker och upproriska småländska bondehoppar. Med tiden kom Gripsholm också att göra tjänst som kungligt fängelse. Två av kung Gustavs söner, Erik XIV och Johan III, turades om att hålla varandra inspärrade bakom de imponerande tegelmurarna.

ETT AV DE slott som höll ut längst inför upprorsmannen Gustav Erikssons belägring var *Kalmar slott*. Närheten till danska gränsen gav slottet en stor strategisk betydelse och på 1530-talet rustades det upp grundligt med fyra hörntorn och försvarsvallar. År 1557 togs det i besittning av arvprins Erik, den förste svenske man som från början uppfostrats till att bli kung. Han skapade där sitt eget renässanshov med lärda män och musikanter, anlätade de skickligaste hantverkare för att försköna slottets inre och levde livets glada dagar på angenämt avstånd från sin bondsnäle pappa. Än i dag kan man beskåda resultatet av Eriks praktlystnad, men det var faktiskt hans bror Johan som lät smycka Gamla Kungsgemaket med dess magnifika intarsiaarbeten. Stuckfrisen längs väggarna med bland annat en dramatisk vildsvinsjakt är antagligen utförd av Antonius Watz 1572-73, medan målning och förgyllning kom till några år senare.

Västerås slott var skådeplats för två av de viktigaste tilldragelserna under Gustav Vasas regering. Där drev han igenom Västerås recess år 1527, som markerade protestantismens

GÄVLE SLOTT

VADSTENA SLOTT

intåg i Sverige, och där beslöts år 1544 att kronan skulle gå i arv till hans söner. Själva slottsbyggnaden är från slutet av 1300-talet, men byggdes på av både Gustav Vasa och hans son Johan, som hävdade att hans största lust var att bygga. Ända inemot slutet av sin levnad besökte kung Gustav ofta Västerås, kanske för att påminna sig om sina stora framgångar.

Man kan säga att Erik XIV:s bana börjar och slutar på två av Vasatidens slott. Hans spektakulära kröning i juni år 1561 ägde rum i Uppsala domkyrka och den efterföljande festen på *Uppsala slott*. Det hade börjat byggas år 1549 och inreddes av kung Erik, för att efter en brand åter restaureras av hans bror Johan. Det mäktiga slottet uppe på höjden i ärkebiskopens stad blev alltså skådeplats för de förmodligen dittills mest påkostade festligheter som ägt rum i landet. Kungens väg mellan slottet och domkyrkan var belagd med rött engelskt kläde – en ren lyxvara – och den församlade menigheten utspisades med helstekt oxen fylld av får, gäss och andra fåglar. Öl och vin rann ur brunnar och det var glam och tornej i dagarna tre.

Ännu senare var det på *Örbyhus slott* sexton år senare. Kung Eriks regering tog ett abrupt slut år 1568 då han avsattes av sina bröder Johan och Karl. Som fånge fraktades han och hans familj mellan olika slott under de närmaste åren. I Västerås skildes han 1573 från sin hustru Karin Månsdotter – kung Johan tyckte att de fick alldeles för många barn och ville inte veta av fler tronpretendenter. Han gick i ständig oro för att den fångne brodern skulle befrias och lät året därpå föra honom till Örbyhus. Där spärrades han in i en kammare som fortfarande låter sig beskådas och blev kvar där till i februari 1577, då han avled av vad som möjligen kan vara arsenikförgiftning – genom broderns försorg. Själva slottet hade kommit i kung Gustavs ägo år 1548. Han hade näppeligen kunnat ana vad som skulle äga rum under dess valv i framtiden.

Vadstena slott har gått till historien på grund av ett bekant »bullen« som utspelades i december år 1559. Kung Gustavs äldsta dotter Katarina hade blivit gift med greve Edzard av Ostfriesland och på väg hem stannade sällskapet till i Vadstena som gäster hos brudens bror hertig Magnus. Med på resan var också brudens lillasyster Cecilia och brudgummens bror greve Johan, som upptäcktes när han klättrade in i prinsessan

1	Gävle slott	Gästrikland
2	Örbyhus slott	Uppland
3	Uppsala slott	Uppland
4	Slottet Tre Kronor	Uppland
5	Åbo slott	Finland
6	Örebro slott	Närke
7	Västerås slott	Västmanland
8	Gripsholms slott	Södermanland
9	Nyköpingshus	Södermanland
10	Skaraborgs slott	Västergötland
11	Vadstena slott	Östergötland
12	Linköpings slott	Östergötland
13	Stegeborgs slott	Östergötland
14	Jönköpings slott	Småland
15	Kronobergs slott	Småland
16	Kalmar slott	Småland
17	Borgholms slott	Öland

Cecilias rum på en stege. Man slog larm och prins Erik ertappade greven på bar gärning »havandes näppeligen hosorna på«. Skandalen var ett faktum och kom att fördystra kung Gustavs sista år. Slottet härbärgerar också en annan sorglig historia. Hertig Magnus, den näst yngste av vasasönerna, blev med tiden allt mer psykiskt obalanserad – något som han inte var ensam om i familjen, kung Gustav och hans söner var kända för sitt våldsamma temperament. Men i Magnus fall, liksom kanske i Eriks, rörde det sig sannolikt om fullt utvecklad sinnessjukdom.

Enligt legenden ska hertig Magnus ha kastat sig ut genom slottets fönster i armarna på en »havsfru«, som dykt upp ur vallgraven och sänär drunknat på kuppen – men nu rör vi oss förmodligen på folkvisans domäner...

BLAND ANDRA VASASLOTT märks *Örebro slott*, ett medeltida fäste som hertig Karl lät bygga om till renässansslott. Där inrättade han något så ovanligt som en skola för »flitiga och behövande djäknar.« Annars residerade hertigen mest på *Nyköpings slott*, varifrån han styrde sitt hertigdöme med kraft och kompetens – i väntan på att förr eller senare bli kung. Han fortsatte också sin bror Johans utbyggnad av *Linköpings slott*, som förvandlades till ännu ett renässansslott med praktgavlar och trumpetargångar. På slottets borggård utkrävde också den hårde hertigen i Linköpings blodbad sin hämnd på de svenska adelsmän som stött den besegrade kung Sigismund i maktkampen mot Karl.

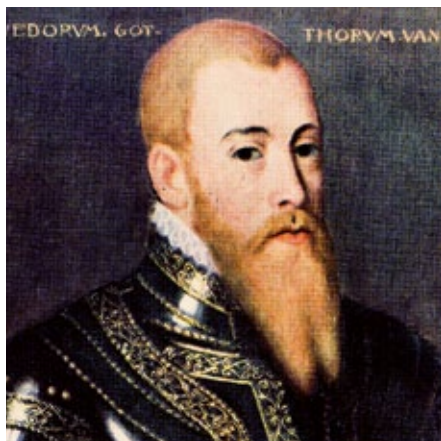

Gustav Eriksson Vasa (1496–1560) bröt loss Sverige ur unionen med Danmark, införde protestantismen och har gått till historien som ömsom riksbbyggare, ömsom enväldig despot.

MAN KAN FRÅGA sig vad vasakungarna skulle med så många slott till? En populär uppfattning är att kungen och hans hov var tvungna att resa runt för att helt enkelt kunna äta och dricka upp all den skatt som betalats in natura av menigheten landet runt. Det stämmer inte riktigt, för enligt nyare forskning betalades större delen av skatten i myntat eller omyntat silver. Ett rimligare skäl skulle kunna vara att tidens hygien var bristfällig, minst sagt. Alla hovtjänare, kammarjungfrur, fatburs-hustrur, pager, stallknektar, drabanter, pigor och drängar, livmedikusar, musikanter, skrivare och allt annat folk

som utgjorde vasarnas hov bör ha skräpat ner och slitit rejält på slottens primitiva inrättningar för personlig hygien och trevnad. Alltså bör det ha funnits goda skäl att bryta upp då och då för att söka sig till en fräschare miljö. De olika slotten hade dessutom olika företräden. På Gripsholm fanns till exempel en stor fruktträdgård, en kvarleva från klostret. Där tillbringade kung Gustavs familj hela 41 veckor mellan år 1547 och 1549 – kanske lagom tills att äpplen och päron var mogna. Däremot föredrog man i allmänhet att vistas på Stockholms slott när det drog ihop sig till kungliga förlossningar.

I EN TID i avsaknad av »masskommunikation« var det säkerligen också viktigt för vasakungarna att helt enkelt göra sig synliga för menigheten genom att resa runt i landet för att ta sina slott i besittning och låta kungafanan vaja från borgtornet som en sinnebild för maktens ansikte. *

Erik XIV (1533–77), bildad och konstnärligt begåvad men med ett obalanserat sinne, begick bland annat misstaget att gifta sig med en flicka av folket. Avsatt av bröderna.

Johan III (1537–92), avsatte sin bror och tog över kronan, religiöst intresserad, försökte finna en medelväg mellan protestantism och katolicism, stor slottsbyggare.

Karl IX (1550–1611), yngst i brödraskaran, men ytterst viljestark och hårdför, lyckades hindra sin brorson Sigismund från att bli kung och vann själv till sist tronen.

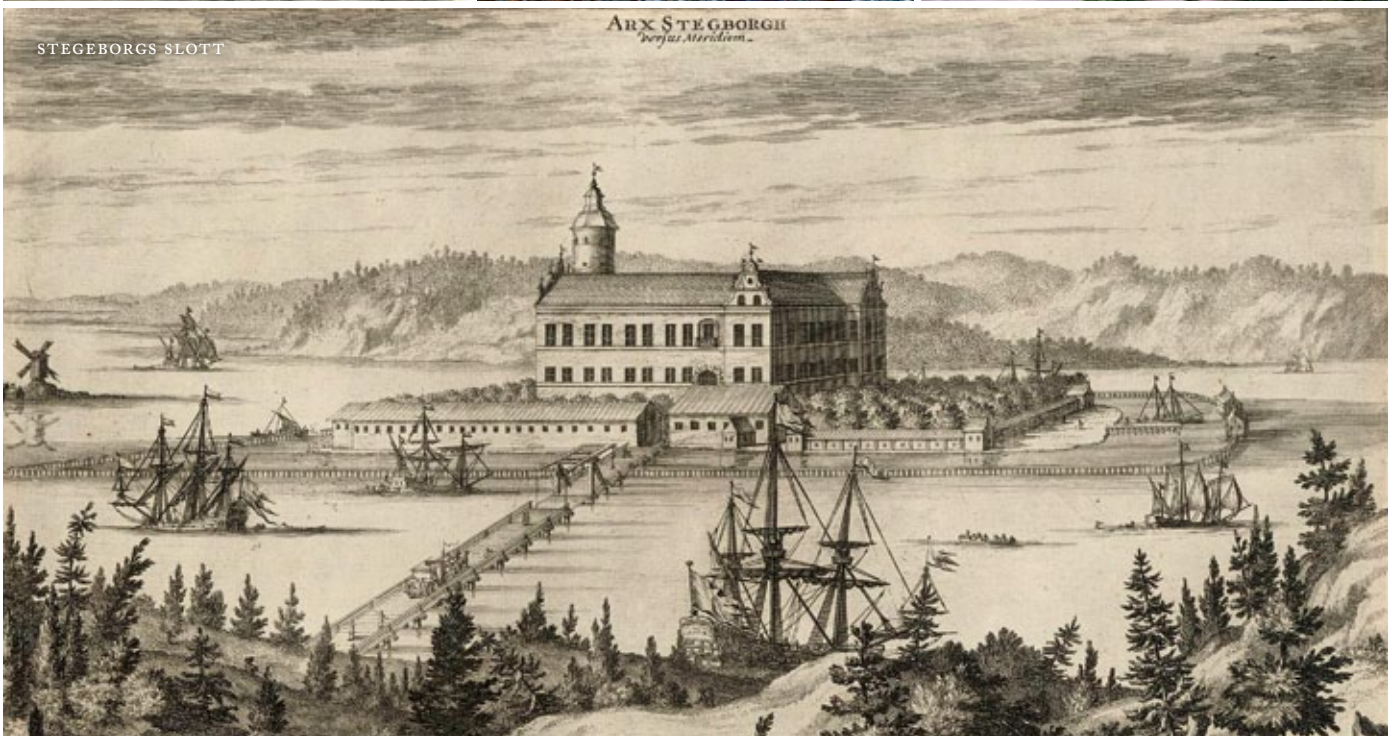
SKARABORGS SLOTT

BORGHOLMS SLOTT

LINKÖPINGS SLOTT

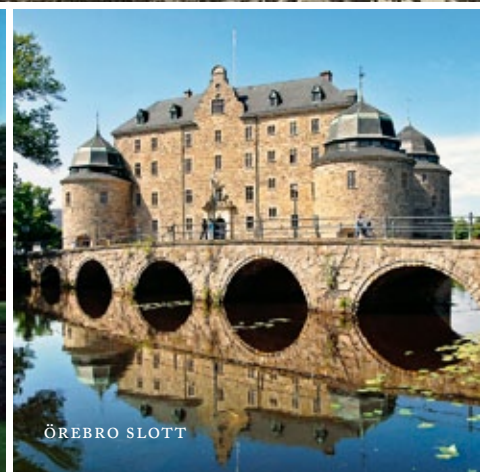

STEBORGS SLOTT

ARX STEGBORGH
verjus Alerodiam

KALMAR SLOTT

ÖREBRO SLOTT

Kalmar slott fick sin nuvarande form under Johan III:s tid, då det försågs med skulpterade portaler och den magnifika brunnen på borggården. Även detta slott

blev med tiden använt som magasin och fängelse samt under en period som kronbränneri. Slottet restaurerades med början under 1900-talet.

Örebro slott fick fungera som fängelse innan restaurering på 1700-talet, den första av många följande, senast på 1990-talet.

I Haga tingshus finns det världsunika Hagströmerbiblioteket som räknas som en av världens främsta medicinhistoriska samlingar.

LÄKANDE HISTORIA

DEN 9 OKTOBER 1986 blev Ove Hagelin – landets kanske främsta kännare av sällsynta böcker – nerför trapporna till källaren i Svenska Läkaresällskapets hus i Stockholm.

Hagelin hade fått i uppdrag att ge råd inför en utgallring av äldre medicinska tidskrifter. På en hylla plockade han fram ett pergamentband, som visade sig innehålla skrifter från 1600-talet.

Det blev en minnesvärd dag för Hagelin, då han bland rariteterna fann första upplagan av *De motu cordis* från 1628, där William Harvey beskriver sin upptäckt av blodomloppet. Skriften räknas som den viktigaste i medicinens historia och är en raritet.

Detta fynd ledde till att Hagelin fick i uppdrag att gå igenom hela sällskapets bibliotek och så småningom även de äldre biblioteken vid Karolinska Institutet, KI, Apotekarsocieteten och Svenska Tandläkare-Sällskapet. Alla dessa boksamlingar är i dag samlade under ett tak i Hagströmerbiblioteket, uppkallat efter Anders Johan Hagströmer, KI:s förste rektor, som bildade dess bibliotek 1816.

Hagströmerbiblioteket, som ingår i KI, består av 40 000 böcker, de flesta tryckta före 1870, de äldsta under 1400-talet, räknas som en av världens främsta medicinhistoriska samlingar.

Sedan 2010 är biblioteket inrymt i Haga tingshus i Solna, byggt 1905–07. Huset är ritat av några av dåtidens främsta arkitekter, Fritz Ullrich och Eduard Hallqvist och förvaltas av Statens fastighetsverk.

THORSTEN SANDBERG

FOTO OSCAR STENBERG

RUMMET: TINGSSALEN

I Kalmar enade hon Norden i en union. Det fick hennes antagonist Albrekt av Mecklenburg att kalla henne Kung Byxlös. Men Margareta tog en gruvlig hämnd för förolämpningen.

TEXT Thorsten Sandberg ILLUSTRATION Beata Boucht

Anekdoten: Drottning som enade Norden

EN KVINNA, HENNES systerdotters unge son och en borg vid svenska östkusten. Se där de två huvudrollsinnehavarna och scenen för första akten i den historiska pjäs som går under namnet Kalmarunionen. Året var 1397.

Kvinnan var Margareta, några och 40 år gammal och regerande drottning i Sverige, Norge och Danmark. Den unge mannen hette Erik, blott 14 år gammal, men redan krönt till kung av Norge och hyllad som kung i Sverige och Danmark.

Scenen var förstas Kalmar slott med grunden lagd redan under 1100-talet på en halvö utanför Kalmars hamn. Från början var borgen ett torn med mellanliggande murar, vilken under kung Magnus Erikssons tid kring 1350-talet kompletterats med flyglar och ytterligare en ringmur med mindre försvarstorn.

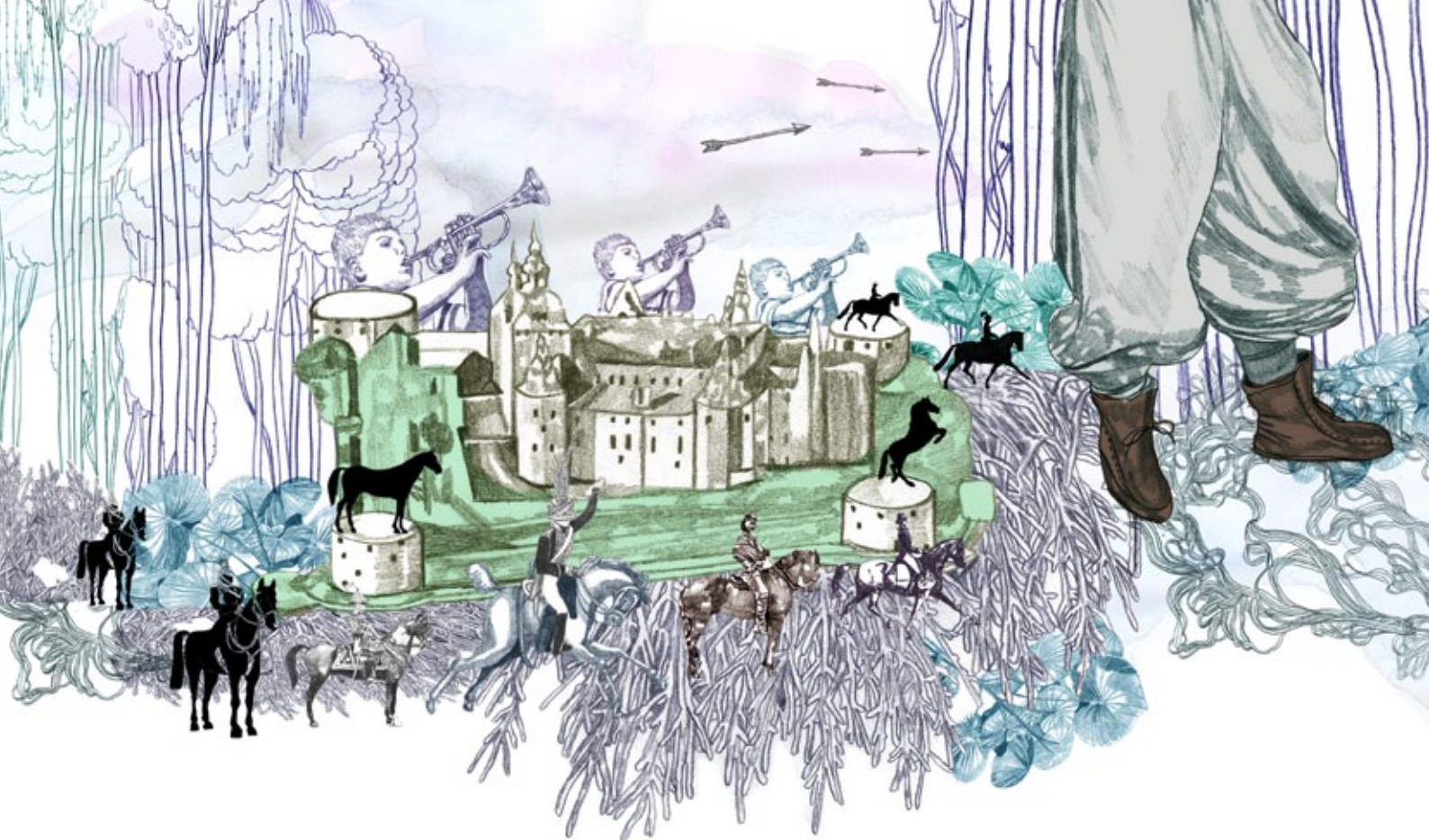
Men nu var det sommaren 1397. Drottning Margareta – inte bara huvudrollsinnehavare utan också regissör och producent – hade kallat kyrkofurstar och frälsemän från hela Norden till Kalmar slott. Margaretas avsikt med mötet var att

etablera en union mellan Sverige, Norge och Danmark och få de närvarande samhällstopparnas autografer under avtalet. Samtidigt skulle Erik krönas till kung över de tre rikena.

De voro ett lysande följe som i en jämn ström under veckan före mötet anlände till Kalmar. Slottets salar och gemak fylldes av vackert skrudade andliga och världsliga herrar. I bakgrunden myllrade deras tjänstefolk. Man får anta att Kalmarborna nyfiket gick man ur huse för att beskåda de långväga gästerna.

Under dessa dagar var Kalmar slott och staden vid Kalmar-sund Skandinavians politiska centrum och drottning Margareta axeln kring vilken allt och alla rörde sig.

När drottningen tillsammans med den blivande unionskungen Erik och ärkebiskoparna av Lund och Uppsala – vilka bar kungakronan – skred fram till podiet i slottets riddarsal, var det också en personlig triumffärd för henne. Kröningen av den unge släktingen och fastställandet av unionsdokumentet

med namnteckningar och sigill var höjdpunkten för Margaretas mångåriga arbete att göra Skandinavien starkare och bättre politiskt rustat att möta en mäktig omvärld. Hon stärkte med Erik som verktyg personalunionen mellan sina riken, men den yttersta makten i unionsländerna behöll hon själv ända fram till sin död femton år efter den historiska händelsen i Kalmar.

Men vem var hon, drottning Margareta? Hon, som av förtroddaren på Sveriges tron – den av henne på slagfältet 1389 besegrade Albrekt av Mecklenburg – föraktfullt kallades *Kung Byxlös*. Det nedlåtande epitetet förstärkte han genom att skicka en brynsten till henne, åtföljd av uppmaningen att vässa synålarna och ägna sig åt sömnad istället för politik.

Det antas att Birgitta Birgersdotter, sedermera heliga Birgitta, kan ha legat bakom detta »nålstick«. Margareta hade kopplingar till Birgitta. I tonåren uppfostrades hon av en dotter till det blivande helgonet, den stränga Märta Ulfsson.

Margareta var danska, född 1353 på Själland och dotter till Valdemar Atterdag, kungen som brandskattade Visby. Sex år gammal trolövades hon med den norske kungen Håkan Magnusson, som 1362 uppsteg på den svenska tronen som medregent till sin far Magnus Eriksson. Den kung som i mitten av 1300-talet lät bygga till Kalmar slott.

Sjutton år gammal födde Margareta sitt första och enda barn, Olof, som valdes till dansk kung 1376 efter morfar Valdemar som avlidit. När Margaretas make Håkan dog 1380 efterträddes han som norsk kung av tioårige Olof, men med mamma som regent i sonens namn. Det var nu Margareta på allvar började visa sin politiska begåvning. Hennes ledarskap

under 1380-talet präglades av både energi och kompetens, så när Olof dog i övre tonåren utsågs hon till regent i Norge. Det mecklenburgska husets arvsrätt till kronan förbigicks, vilket naturligtvis starkt förgäde hennes blivande antagonist Albrekt.

Den svenska politiska scenen blev i högsta grad aktuell i Margaretas politiska spel när hon 1388 började en dialog med svenska frälsemän som tröttnat på kung Albrekt av Mecklenburg. Stormännen som samlats på Dalaborgs

fästning i Dalsland lovade stödja henne som regent i Sverige om hon kastade ut Albrecht och hans tyska vasaller och satte stopp för laglösheten i landet. Margareta hyllades som *Sveriges fullmäktiga fru och husbonde*.

I den militära drabbning som följde året efter i Falköpingstrakten vann Margaretas styrkor en avgörande seger över Albrekt, som tillsammans med sin son Erik togs till fånga.

Nu var det dags för Margareta att hämnas Albrekts ord om *Kung Byxlös*. Enligt sägnen tvingade hon Albrekt att ta på sig en narkåpa med ett flera meter långt släp som straff för hans förolämpning. Många års fångenskap följde innan den detroniserade kungen kunde återvända till hertigdömet Mecklenburg. Albrekt dog våren 1412.

På hösten samma år avled drottning Margareta i pesten på sitt fartyg i Flensburgs hamn mitt under förhandlingarna om att återfå hertigdömet Schleswig. Sedan 1413 vilar hon i de danska monarkernas gravkyrka, domkyrkan i Roskilde på Själland. Kalmarunionen överlevde henne med mer än ett sekel och gick i graven 1523 i samband med valet av Gustav Vasa till svensk kung. *

»Den yttersta makten i unionsländerna behöll hon själv ända fram till sin död femton år efter den historiska händelsen i Kalmar«

Svenska folkets
SLOTT

*En del är kungliga, andra har byggts
av adelsmän och industrimagnater. Men
gemensamt för de slott som SFV förvaltar är
att de bär på nyckeln till Sveriges historia.
Följ med på en rundtur i dina slott.*

TEXT Katarina Juwander

Strömsholms slott
Strömsholm

Gripsholms slott
Mariefred

Kina slott
Drottningholms slottspark, Ekerö

Drottningholms slott
Ekerö

Tullgarns slott
Tullgarn

Stockholms slott
Stockholm

Det är du som äger

Guidad slottvisning en mulen sommarsöndag. Vi är ungefär femton stycken, en intresserad skara i olika åldrar och varierande klädsel. En bit in i visningen frågar en man om kungen äger slottet personligen.

–Nej, svarar guiden. Vi har i Sverige något som kallas den kungliga dispositionsrätten och som i korthet innebär att kungen har rätt att använda slotten, men de ägs av svenska staten. Det vill säga, de ägs av oss alla tillsammans.

När visningen är slut tar jag sällskap med guiden ut och får då veta att hon berättar om dispositionsrätten ganska ofta.

–Nästan varje visning faktiskt.

Den kungliga dispositionsrättens villkor formulerades första gången den 1 december 1809 i en överenskommelse mellan Rikens ständer och den dåvarande regenten Karl XIII. Överenskommelsen hade i sin tur sitt ursprung i den nya regeringsform som antagits tidigare samma år, där paragraf 77 förklarade »Kungsgårdar och kungsladugårdar« vara statligt ägda med kunglig dispositionsrätt. De förvaltas i dag av Statens fastighetsverk, som ansvarar för drift,

underhåll och tillsyn, medan Ståthållarämbetet svarar för användningen av slotten och representerar kungen.

BEGREPPET KUNGLIGT SLOTT ersatte i och med 1809 års överenskommelse den äldre benämningen kungsgård och beskriver ett slott som omfattas av den kungliga dispositionsrätten. Slotten utgör en viktig, historisk och representativ, del i regentens ämbetsutövning, men vilka de är kan skifta. Bland dem som fått annan funktion och inte längre omfattas av dispositionsrätten finns Svartsjö och Karlberg, medan kronprinsessans Haga slott åter är kungligt efter decennier som bostad för regeringens utländska gäster. Slott är i allmänhet rika på historia och brukar vara populära besöksmål, det gäller i allra högsta grad de kungliga slotten, som alla utom Haga är öppna för allmänheten, med guidevisningar på många språk. Öppenheten och det statliga ägandet med kunglig dispositionsrätt är inget unikt för Sverige utan detsamma gäller i någon form också i monarkierna Norge, Danmark, Nederländerna, Belgien och Spanien. Även i England, där slotten är drottningens privata egendom, är de tillgängliga för allmänheten.

Rosersbergs slott
Rosersberg, Märsta

Ulriksdals slott
Ulriksdal, Solna

Haga slott
Hagaparken, Solna

Rosendals slott
Djurgården, Stockholm

Gustav III:s paviljong
Hagaparken, Solna

de kungliga slotten

DISPOSITIONSRÄTTEN ÄR ALLTSÅ vanlig, ändå är den tämligen okänd. Svaret kan ligga i dess ursprung. I ett tal inför Märkesåret 2009 kallade Horace Engdahl 1809 för det glömda året, ett skede i svensk historia omfattat av kollektiv minnesförlust. Varför? Det var ett mörkt och med svenska mått mätt mycket dramatiskt år, när Sverige plågades av inbördeskrig och hotades av invasion. På kontinenten satt Napoleon och tsar Alexander och förhandlade om hur de skulle dela Sverige mellan sig. Nationen löpte risk att lösas upp och försvinna. Just det inträffade inte, däremot tvingades Sverige avstå Finland och efter drygt ett och ett halvt sekel som stormakt var den förlusten särskilt smärtsam för den svenska självbilden.

Redan innan förlusten av Finland var ett faktum hade en grupp adelsmän avsatt den svenske kungen Gustav IV Adolf vid en verbal och oblodig, men dock, revolution den 13 mars 1809. Missnöjet med kungens utrikespolitik var då så stort att en så drastisk åtgärd som att stöta en enväldig regent framstod som rimlig. De revolutionerande adelsmännen var inspirerade av upplysningens frihets- och jämlikhetsideal, vissa av dem hade avsagt sig sina titlar, och i den andan började man genast arbeta med en

ny regeringsform som en gång för alla skulle förhindra kungligt envælde. Makten skulle delas, kungen skulle inte längre ensam kunna fatta beslut. Den nya regeringsform som, utan bondeståndets underskrift märk väl, antogs den 6 juni 1809 var inte lika radikal i sin maktdelning som ett tidigare förslag hade varit, men Sverige hade trots det tagit ett stort steg mot modernitet och demokrati och den 6 juni 1809 är en av de viktigaste dagarna i svensk historia. En av anledningarna till att Sverige högtidlighåller det datumet som nationaldag.

DEN KUNGLIGA DISPOSITIONSRÄTTEN kan ses både som en vilja att värna Sveriges historiska värden i en orolig tid och som ett uttryck för nya ideal, där såväl privilegier som plikter skulle fördelas jämnare. För dem som i dag arbetar med de kungliga slottens drift, förvaltning och vård är den kungliga dispositionsrätten vardag, ett levande dokument som dels följer vår tids förändrade behov, dels förvaltar ett historiskt arv. Så har det varit sedan 1 december 1809 när »Riksens Ständer, såsom en i evärdeliga tider åt dem förbehållen rättighet« övertog de kungliga slottens ägande och förvaltning från den då nytillsatte Karl XIII. När de blev svenska folkets slott. *

DISPOSITIONSRÄTTEN 1809 års regeringsform, paragraf 77 om kunglig dispositionsrätt »Kungsgårdar och kungsladugårdar [...] må Konungen icke utan riksdagens samtycke genom försäljning, förpantning eller gåva, eller på något annat sätt kronan avhända. De skola förvaltas efter de grunder, riksdagen därom föreskriver; dock att de personer och menigheter som, efter hittills gällande författningar, sådana kronans tillgångar nu innehava eller nyttja, må njuta laglig rätt därå tillgodo«.

DE KUNGLIGA SLOTTEN

De kungliga slotten är fulla av rykten och historier. Vi skickade ut arkitekturhistorikern och författaren Katarina Juvander för att lyssna. Här är några av historierna hon kom hem med.

GRIPSHOLMS SLOTT

När kungen spelade piano

FOTO URBÄN JÖRÉN

Hebe vänder ryggen åt slottet och står försunken i tankar med ansiktet åt vattnet. Enligt grekisk mytologi är hon ungdomens och odödlighetens gudinna.

FOTO GOMER SWAHN

Slottets högsta torn kallas Gryptornet och har, liksom udden där slottet ligger, sitt namn efter Bo Jonsson Grip, som lät bygga den första borgen på 1300-talet.

FOTO NATIONALMUSEUM

Konseljen är en del av Kungens våning, iordningställd för Gustav III. Idag är den möblerad som 1809 när Gustav IV Adolf, hans son, satt fängslad här.

Ett tjugotal stångjärnshamrade plåtar ligger hos metallkonservator Cai Zetterström. Svartmålade på ena sidan, naket obehandlat järn på den andra. Åldern är svår att bestämma, men de är gamla. Någon gång mellan mitten av 1600-talet och 1700-talets slut slogs plåtarna, som tillsammans, lagda lite omlott, bildar ett pussel med drygt två meters diameter – urtavlan till klockan i Gryptornet. Den visar inga spår av tidigare renoveringar och förutom att de förgyllda romerska siffrorna mörknat och nästan blivit ett med urtavlans svarta bakgrund, är plåtarnas skick uppseendeväckande gott.

Förra året elektrifierades urverket och ingen behöver längre, regelbundet, göra den vådligt branta klättringen upp i Gryptornet för att dra upp klockan. En oansenlig grå liten låda har numera ansvaret för tidens gång på Gripsholm.

Gryptornsuret slår varje halvtimme, men i Kungens våning snett nedanför står tiden stilla. Eller, om man vill, där blir

historia nutid. Gustav IV Adolf satt i arrest här 1809 och ett musikstycke han gärna spelade ljuder genom rummen. Lätt och svagt. I Konseljen står instrumentet han brukade spela på, ett klaver, och till dess spröda toner kan man begrunda rummet, där han till slut avsåde sig rätten till den svenska tronen.

Konseljen är sedan 2009 möblerad exakt som 1809. Utifrån en laverad skiss, som bedöms vara trovärdig bortsett från att kungen skulle vara 2.90 om han stod upp, flyttades möbler till Konseljen från andra delar av slottet. Stolen i vasarenässans. Till och med ljusstakarna på skrivbordet kan vara desamma. Och kopparfatet där han tar sitt fotbad. Detaljerna, och musiken, stannar tiden och när oss tvärs igenom de drygt tvåhundra år som ska skilja nu från då.

Slottsarkitekt Jakob Strömholm har fått klartecken att återställa en i dag igensatt öppning i väggen i Kabinettet mellan Konseljen och Sängkammaren. När Gustav IV hölls fången här, satt ett fönster i öppningen och bakom det, i Garderobens dunkel, fanns vakterna som bevakade honom utan att själva synas.

GRIPSHOLMS SLOTT

Var: *Mariefred, Södermanlands län*

Byggår: *1537*

Stil: *Renässans med gustavianska tillbyggnader*

Arkitekt: *Henrik von Cöllen (byggmästare)*

Antal rum: *cirka 190 rum*

Yta: *8 900 kvadratmeter (högslottet och förborgen)*

Tillhörande park:

Cirka 110 hektar park, hjorthägn och skog

Tips: *På Gripsholm finns statens porträttsamling från 1500-talet till nutid.*

Cirka 800 av drygt 4500 verk visas.

FOTO URBAN JÖRÉN

DE KUNGLIGA SLOTTEN

GUSTAV III:S PAVILJONG

Med inneboende på vinden

GUSTAV III:S PAVILJONG I HAGA
 Var: Hagaparken, Solna
 Byggår: 1787-1789
 Stil: Europeisk nyklassicism
 Arkitekt: Olof Tempelman
 Antal rum: 25 boningsrum
 Yta: 770 kvadratmeter
 Tips: Missa inte de målningar med antika motiv som uppfördes i stora salongen när Louis Masreliez inredde slottet i pompejansk anda.

EN FAR BOR med sin son i ett hus på landet. Mamman föredrar pulsen inne i stan och bor inte där med dem, men de träffas ibland när pappan måste in till stan för jobbet. Han är i och för sig ganska svag för stadens utbud och har inte direkt något emot att vara där, kunna gå på teater och så, men han föredrar ändå lugnet. Det påminner honom om barndomens närhet till naturen på Kina slott, som han försökt göra sin egen vuxenversion av ute på Brahelund. I huset vi i dag kallar Gustav III:s paviljong.

Ingen har bott i paviljongen sedan den där marskvällen när pappan, Gustav III, blev skjuten på operan. Men den är

för den skall inte obebodd. Det vet den polis som tillsammans med en kollega kallades dit av ett larm en vinternatt för några år sedan. Larmet hade gått på övervåningen och tyst, på rad, lyste poliserna genom det kyliga mörkret – paviljongen har knappt elektrisk belysning och inomhustemperaturen vintertid är sällan mer än fem grader – för att hitta inkräktaren. De hittade dem. En otäck liten figur i mörk cape överrumplade den första polisen, som inte kunde sluta skrika förrän inkräktaren var infångad. En fladdermus. De bor på vinden och när luckan dit upp lämnats öppen passar de på att se sig omkring i paviljongen. På natten när ingen annan ser.

HAGA SLOTT

Var: Hagaparken, Solna

Byggår: 1802

Stil: Klassicism

Arkitekt: Carl Christoffer Gjörwell

Antal rum: 36 rum

(115 utrymmen med rumsnummer)

Yta: 1550 kvadratmeter

Tips: Slottet är hem för kronprinsessan

Victorias familj och är ej öppet för

allmänheten. Parken däremot är öppen för

alla. Bakom slottet ligger resterna av det

lustslott som Gustav III planerade. Det ser

ut som en ruin, men är slottsgrunden som

hann byggas innan kungen mördades.

FOTO ÅKE ERIKSSON LINDMÄN

HAGA SLOTT

Prinsen och de platta paketen

HAGA SLOTT UPPFÖRDES för Gustav IV Adolf 1802, ritat av Carl Christoffer Gjörwell som ett slott att bebo och inte, som slott historiskt hade varit, att försvara sig i och manifestera makt med. Det var ett modernt slott, mer likt en mycket stor villa, och det har nästan alltid varit bebott. När Gustav VI Adolf 1966 överlät Haga slott till regeringen för att det inte skulle stå oanvänt, var de boende förvisso av mindre permanent karaktär – gästgärdar som annars skulle ha inkvarterats på Grand Hôtel.

Vid ett tillfälle i början av 2000-talet var gästen en prins. Hans följe var långt större än vad som var vanligt, komplett med kockar och allt. Skulle lilla Haga rymma alla 45? Enligt devisen allt-gäratt-lösa inköptes extrasängar på Ikea. När de vecklats ut varhelst det fanns plats var det nog långt till känslan på Grand Hôtel, men alla var i alla fall inkvarterade på samma ställe.

ROSERSBERGS SLOTT

Skott i väggen

PÅ 1600-TALET ROADE byggherren Oxenstierna sig och sina gäster med tornerspel nedanför det som i dag är Rosersbergs slotts östra flygel. Sedan dess har strider, vapen och ammunition löpt som en röd tråd genom slottets historia. Det speglas även i Gustaf af Silléns speciella inredningar. Förgyllda spjut bär gardinernas och sänghimmeln konstfullt draperade textilier, till och med i drottning Desiderias sovrum.

Efter drottningens död stod slottet tomt innan det 1876 övertogs av infanteriets skjutskola. Sidentapeten i konseljrummet påminner om den tiden. Som det mesta av inredningarna på Rosersberg är tapeterna original och välbevarade. En av våderna har kvar hål efter oavsiktligt avfyrate, men skarpa, skott. Under kalla kriget övade infanteristerna emellanåt med laddningar som, tack och lov, var mer visuella än farliga. En blandning av olja, dynamit och fosfor som när den antändes exploderade och bildade ett spektakulärt men harmlöst svamplikt moln. Om ändå de kapprustande supermakterna gjort likadant.

FOTO LENNART DUREHED

ROSERSBERGS SLOTT

Var: Rosersberg, Stockholms län

Byggår: 1634

Stil: Nordeuropeisk renässansstil

Arkitekt: Nicodemus

Tessin d.y., Jean Eric Rehn,

Gustaf af Sillén m.fl.

Antal rum: Cirka 150 rum (409 rumsnummer inkl. rum i fristående flyglar)

Yta: 4150 kvm LOÄ (kvadratmeter lokalarea)

Tillhörande park: ca 140 ha park, beteshagar, skog

Tips: Sidentapeter från

1700-talet, Amerikas grundlag i original-undertecknad av George Washington samt med inredning i stort sett intakt från 1800-talet. Hotell och restaurang finns.

DE KUNGLIGA SLOTTEN

»Om slottet hade blivit färdigställt under Karl XI:s regeringstid skulle hans rum ha legat på andra våningen och den ceremoniella vägen dit skulle ha gått genom Rikssalen, slottets största rum.«

Rikssalen är Strömsholms största rum. Här ses två av de sju porträtt i naturlig storlek av Karl XI till häst som kungen beställde av hovmålaren David Klöcker Ehrenstrahl.

STRÖMSHOLMS SLOTT

En konstsamling i hästvåg

Vissa av lindarna i parken har stått här sedan 1684. De är från Amsterdam, inköpta och förda till Sverige av änkedrottning Hedvig Eleonoras trädgårdsmästare. Hedvig Eleonora hade börjat moderniseringen av Strömsholm 1669, men när lindarna planterades nästan tjugo år senare var ännu bara det yttre klart. En storlagen parkanläggning, jämförbar med den på hennes Drottningholm, och ett nybyggt slott som var ett representativt skal om ett oinrett inre.

I dag kan vi tolka den i våra ögon omvända prioriteringen, det yttres färdigställande före det inre, som att Hedvig Eleonora ville tillgodose sonen Karl XI:s stora naturintresse. Så var det dock knappast. Hennes familj var ny på den svenska tronen och avsikten var snarare att manifestera och befästa den positionen. Karl XI var icke desto mindre här ofta. Han lär ha varit blyg och osäker när han inte satt till häst eller var

med människor som delade hans kärlek till djur och naturen.

Om slottet hade blivit färdigställt under Karl XI:s regeringstid skulle hans rum ha legat på andra våningen och den ceremoniella vägen dit skulle ha gått genom Rikssalen, slottets största rum. Sannolikt skulle Rikssalens väggar då ha varit traditionellt försedda med stora porträtt av kungar och mäktiga släktingar. Med syfte att imponera.

På Rikssalens väggar hänger i dag istället sju hästporträtt i naturlig storlek, beställda av Karl XI och utförda av hans hovmålare David Klöcker Ehrenstrahl. Förutom hästarna och två porträtt av kungen själv finns i salen ytterligare två verk av den store Ehrenstrahl – de föreställer den rappe Per Andersson Frestare och stovaktare Henrik Finne, kungens omtyckta tjänare. Det var ovanligt att låta avbilda män av folket. Att visa porträtten som här, i Rikssalen tillsammans med regenten, är ett val av vår egen tid som skulle ha chockat 1600-talsbesökaren. Men, det är lockande att tro att Karl XI skulle ha uppskattat det.

Var: Strömsholm, Västmanlands län
Byggår: 1668-1672
Stil: Karolinsk barock
Arkitekt: Nicodemus Tessin d.ä.
Antal rum: 29
Yta: Ca 4000 kvm
Tillhörande park: 33 hektar, park, beteshagar och skog
Tips: I Rikssalen på Strömsholm finns en samling porträtt av Karl XI:s hästar i naturlig storlek. De beställdes 1673 från konstnären David K. Ehrenstrahl och säger något om Karl XI:s stora intresse för hästar.

KINA SLOTT

Den nitiske bibliotekarien

KINA SLOTT
Var: Drottningholms slottspark, Ekerö, Stockholms län

Byggår: 1753

Stil: Kina-inspirerad kombinerad med europeisk rokoko

Arkitekt:

Carl Fredrik Adelcrantz

Antal rum: 15

Yta: 800 kvadratmeter

Tips: Confidencen är en matsalsbyggnad som byggdes så att mat- och serveringsbord hissades upp nerifrån. Detta för att de kungliga skulle få äta »en confidence«, på tu man hand utan tjänare.

MELLAN DE BÅDA gröna bokskåpen i biblioteket står en svart lackmöbel. En bokhylla. Eller en byrå? Det är både och, en bokhylla med en utskjutande lädförsedd nederdel som går att dra fram till ett fristående litet skrivbord. En smart möbel med »Chinesiska ritningar i guld«, som det står i drottning Lovisa Ulrikas räkenskaper från 1755, och den enda man med säkerhet vet ritades för det första Kina slott, där det var snålt om utrymme i de små rummen.

Lovisa Ulrika älskade böcker. Hennes samling var modern, diskret bunden i ljus kalvskinn med enkel gulddekor och biblioteket på Drottningholms slott kom med tiden att omfatta många tusen volymer. Bland

titlarna fanns såväl historia som franska översättningar av de antika klassikerna och verk av samtida författare som Voltaire. Hon ville liksom sin bror Fredrik den store vara en upplyst härskare och i sitt boksamlade lär hon ha tävlat med honom – mot hans åtta bibliotek var hon dock chanslös. En liten del av Lovisa Ulrikas bibliotek på Drottningholm förvarades i bokskåpen på Kina slott. Och mellan dem, vid den svarta möbeln, med skrivbordsdelen framdragen, fanns lånedisken, där en bibliotekarie hanterade drottningens lån. Daglån. Före återfärden till Drottningholms slott på kvällen skulle bibliotekarien ha boken tillbaka. *

SLOTTS- FÖRVALTAREN

Rolf Karlsson är förvaltare av tre slott, varav två kungliga, samt en teater. Dessutom ansvarar han för två kriminalvårdsanstalter och ett sötvattenslaboratorium.

TEXT Tomas Eriksson BILD Urban Jörén

Rolf Karlsson är Statens fastighetsverks förvaltningsområdeschef för området Drottningholm/Svartsjö. Där ingår bland annat Drottningholms slott, Kina slott, Svartsjö slott, den slutna kvinnoanstalten och den öppna mansanstalten på Svartsjö samt SLU:s sötvattenslaboratorium på Lovön. Dessutom finns här ett sjuttioal privatbostäder. Sammanlagt jobbar nio personer inom förvaltningsområdet – utöver Rolf en teknisk förvaltare, en driftledare, en kundförvaltare och fem förvaltningstekniker.

Rolf använder en stor del av sin arbetstid till att träffa sina hyresgäster.

– Jag bjuder ofta in mig själv för att kolla om de trivs och för att höra om de saknar något. Sedan lägger vi ner mycket arbete på miljö- och energi-frågor. För några år sedan installerade vi en pelletspanna som försörjer hela Drottningholmsområdet med värme. Själva slottet värmer vi också med sjövärme.

Hur skiljer sig arbetet med att förvalta ett kungligt slott från att förvalta en annan fin fastighet?

– Det kräver lite mer fingertopps-känsla, eftersom det inte i samma utsträckning finns skrivna regler som för andra hyresgäster. Sedan krävs en ständig beredskap, med en inställelse-tid på en timme. Vi förväntas också fixa de flesta problem över dagen. Så det gäller att ha en trimmad organisation för att det ska funka.

Vad innebär den kungliga dispositionsrätten mer för er organisation?

– En hel del. Här är det kungen som genom hovförvaltningen bestämmer hur slottet, övriga byggnader och parkerna ska användas. Det är också hovet som utser hyresgästerna. Men sedan är det vi som skriver avtal med dem och sköter drift, restaurering och underhåll.

I vilket skick är fastigheterna på Drottningholm?

– De är i bra skick. Snygga och med bra fasader. Det enda bekymmer vi har är lite klimatproblem på Kina slott och Confidencen, eftersom de är sommar-slott med tunna väggar och enkla fönster.

Drottningholm är ju också utsett till världsarv av Unesco. Vad innebär det för ert arbete?

– Genom att vi skrivit under konventionen, så har vi ju lovat att i ett långsiktigt perspektiv sköta de områden som utsetts till världsarv. Sedan drar utnämningen säkert ett antal världsarvsturister. Men att kungaparet bor här är fortfarande det som drar flest besökare.

Är ditt jobb ett drömjobb för en fastighetsförvaltare?

– Det är ett väldigt bra jobb, inte minst för att jag alltid har haft förtroende uppifrån, både inom SFV och från statschefen.

Om du fick fria händer och tillgång till en rejäl bunt pengar, vad skulle du göra med ditt förvaltningsområde?

– Det som står framför mig och som jag väldigt gärna vill bygga är en hiss i visningsdelen i Drottningholms slott. I dag kan inga rullstolsburna eller personer som har svårt att gå komma in där. Jag har presenterat en lösning för kungaparet och jag har en bra idé på skiss här i byrålådan. *

Namn: Rolf Karlsson (alla säger Roffe)

Jobb: Förvaltningsområdeschef för Drottningholm/Svartsjö

Ålder: 64 år

Favoritslott: Svartsjö

Roligaste minne i jobbet: En av de roligaste projekten var lindalléprojektet. Där fällde vi 800 lindor som var på väg att dö av ålderdom och sjukdom och ersatte dem med nya, varav många kom från sticklingar av de gamla. Den första linden planterades av kungen den 8 maj 1998 och den sista den 3 maj 2011.

Vad är skillnaden mellan ett slott och ett stort hus? Thorsten Sandberg, historiker och slottsentusiast, reder ut begreppen.

Uppfattningen om vad begreppet slott står för har varit tämligen stabil de senaste hundra åren. Enligt Nationalencyklopedien 1995 är ett slott: »Ursprungligen en byggnad eller ett byggnadskomplex i kunglig eller statlig ägo och med representativa funktioner, ofta befäst och med påkostad utformning och utsmyckning».

Det är vad flertalet av oss har i åtanke när vi läser ordet slott och tar intryck av det vi ser på skolresor och semesterturer runt om i landet.

Slottsbyggandet i Sverige tog fart under andra hälften av 1200-talet och sammanföll med kungarnas nya sätt att organisera hushållningen. Tidigare hade man turnerat runt mellan kungsgårdar i landskapen och konsumerat och regerat på plats. Nu övergav kungarna detta system och byggde istället fasta anläggningar på några få platser, till exempel Stockholm, sörländska Nyköping och Stegeborg i Östergötland.

Slottet hade flera funktioner. Det skulle vara ett lås mot kungamakts fiender – det medellågtyska ordet »slot« betyder just dörregel – men också symbolisera regentens maktposition. Slottens garnison med välbeväpnade soldater var en signal till lokala stormän vem som hade den yttersta makten.

»Slott« var som sagt förbehållet en byggnad med kunglig koppling. De borgar regionala stormän uppförde under det turbulenta 1300-talet stod byggnadstekniskt säkert inte kungamakten efter. Men de kallades »hus«.

GUSTAV VASA VAR 1500-talets store byggherre och de flesta slott och borgar som uppfördes under hans regeringstid finns fortfarande kvar. Under hans söner Erik XIV och Johan III utvecklades de kungliga slotten till påkostade och representativa furstebostäder i renässansens anda.

Med några få undantag bodde adeln under denna tid

fortfarande ute i byarna, på gårdar som inte i något dramatisk avseende skilde sig från böndernas byggnader. Men den krigsekonomi som präglade stormaktstiden på 1600-talet medförde ett trendbrott. För att kunna finansiera de militära operationerna på kontinenten tvingades staten förpanta och sälja enorma jordområden till adeln, som nu fick råd att bygga ståndsmässigt på sina gods.

BEGREPPET SLOTT BÖRjade nu smyga in i adelns värld. Som Nordisk familjebok uttrycker saken: »med tiden blefvo äfven enskilda, på landsbygden belägna byggnader af större dimensioner kallade slott, t.ex. Skokloster, Tidö, Salsta».

Denna trio, med fältmarskalken greve Carl Gustaf Wrangels Skokloster som mest lysande exempel, finns tillsammans med hundratals andra slott och herrgårdar avbildade i Erik Dahlberghs Suecia antiqua et hodierna, 1600-talets stora reklamkatalog för vårt land.

Stormaktstiden var en period av hektiskt slottsbyggande. Den sista stora byggnadsperioden för herresäten och slott i vårt land var andra halvan av 1800-talet och några decennier in på 1900-talet. Nu drog man i nybyggnationer och förändringar av äldre anläggningar nytta av den växande och allt mer effektiva byggnadsindustrin, duktiga konsthantverkare och välutbildade arkitekter. Stora Sundby i Södermanland omgestaltades till en normandisk riddarborg, Trolleholm i Skåne fick karaktären av ett franskt barockslott och på Koberg i Västergötland startade på 1880-talet Nils Silfverschiöld arbetet med att göra om sitt slott till en Vasaborg med Vadstena som förebild.

Hur många slott det finns i Sverige är inte lätt att fastställa. I förordet till sitt standardverk från 2006, Svenska slott och herrgårdar: en historisk reseguide, skriver Fredric Bedoire: »Av de bortåt tvåhundrafemtio slott och herrgårdar som behandlas i denna bok är många självklara att ha med, men läsaren kan säkert finna ett och annat som hon saknar». *

Fler skönheter i SFV:s vård

I SVERIGE FINNS det många slott som inte är kungliga men har stort kulturhistoriskt värde. En del av dem förvaltar Statens fastighetsverk, och det är fortfarande du som äger dem. Många har vi skrivit om i Kulturvärden genom åren. Om du är nyfiken på deras historier kan du hitta artiklar och fakta på www.sfv.se under rubriken »Bygg på kunskap«. Där finns alla tidigare artiklar och utgåvor av Kulturvärden. Letar du under »Sevärdheter« och »Våra fastigheter« kan du hitta artiklar för specifika slott.

ALLA SLOTT UTOM Halmstads är dessutom tillgängliga för allmänheten. För närmare information använd appen Sevärt eller läs på respektive slotts hemsida.

FOTO SFV

SKOKLOSTERS SLOTT
Var: *Håbo, Uppsala län*
När: *Från 1600-talet*
I dag: *Statligt byggnadsminne och museum med en*

omfattande vapensamling och ett porträttgalleri med över 600 verk
Arkitekt: *Caspar Vogel, Jean de la Vallée.*

ÅKE E:SON LINDMÄN

LÄCKÖ SLOTT
Var: *På Kollandsö utanför Lidköping*
När: *Från mitten av 1400-talet*
I dag: *Kulturturistslott med slottsträdgård, naturum och gästhamn*
Arkitekt: *Matthias Holl.*

ÅKE E:SON LINDMÄN

HALMSTAD SLOTT
Var: *I centrala Halmstad*
När: *Byggdes 1600–15*
I dag: *Landshövdingens residens och administrationslokaler för länsstyrelsen*
Byggherre: *Hans van Stenwinkel, Willum Cornelissen.*

FOTO OKTOD AB

ÅKE E:SON LINDMÄN

HOVDALA SLOTT
Var: *Brönneustads socken, 7 km söder om Hässleholm*
När: *Byggstart på 1500-talet*
I dag: *Statligt byggnadsminne med guidade visningar. Dessutom restaurang och kafé*
Arkitekt: *Okänd.*

SVARTSJÖ SLOTT
Var: *Färingsö i Ekerö kommun*
När: *Från 1700-talet*
I dag: *Kontor, konferens, kafé och evenemang*
Arkitekt: *Carl Hårleman (senare även Carl Fredrik Adelcrantz).*

FOTO MELKER DAHLSTRÄND

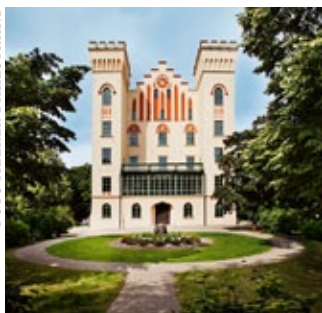
SALSTA SLOTT
Var: *Vattholma, cirka 2,5 mil norr om Uppsala*
När: *1670-talet*
I dag: *Evenemangs- och konferensanläggning. Även historiska visningar och spökvandring samt afternoon tea*
Arkitekt: *Mathias Spihler efter Tessin d.ä.:s ritningar.*

FOTO TOMAS FAHLÄNDER

BÄCKASKOG SLOTT
Var: *Kiaby socken i Kristianstads kommun*
När: *1584–1653 byggdes det forna klostret om till slottsanläggning*
I dag: *Restaurang, hotell och konferenscenter, öppet för besökare året runt*
Arkitekt: *Okänd.*

FOTO MELKER DAHLSTRÄND

BOGESUNDS SLOTT
Var: *Vaxholm*
När: *Blev slott i mitten av 1600-talet*
I dag: *Öppet för allmänheten. Populärt för utflykter och vigslar*
Arkitekt: *Per Brahe d.y., ombyggnad 1863–67, Thor Medelplan, ombyggnad 1996–, Arksam.*

FOTO OKTOD AB

MALMÖHUS
Var: *Malmö*
När: *Uppfördes 1525–42*
I dag: *Här finns Malmö konstmuseum och Malmö museum*
Byggherre: *Albert Jepsen Ravensberg med flera.*

FORM: STATYER

Staty – en skulpturell avbildning (efter franskans statue och latinets statua), är en del av det svenska kulturarvet. Se några av dem som finns i eller kring de fastigheter som Statens fastighetsverk förvaltar.

DE NÄTDRAGANDE MORIANERNA

Denne man är en del av skulpturgruppen "Nätdragande morianer", eller Morianbron, vid Igelbäcken i Ulriksdals slottspark. Den skapades 1845 och placerades på ömse sidor om en bro över en av Haga slotts kanaler men flyttades hit 1863 när Brunnsviken sänktes och bron hamnade på torra land. Skulptör: Per-Henrik Lundgren.

FOTO ÅKE ERIKSSON LINDMÄN

ETT LEJON MELLAN FYRA KRUKOR

I Kungsträdgården ligger Karl XII:s torg där denna staty står. Statyn avtäcktes vid 150-årsminnet av Karl XII:s död den 30 november 1868 och förvaltas i dag av Statens fastighetsverk. Han bär en värja och pekar åt öster. På platsen för torget stod från 1630-talet till 1825 barockpalatset Makalös. Skulptör: Johan Peter Molin.

FOTO ÅKE ERIKSSON LINDMÄN

GUSTAV II ADOLF OCH AXEL OXENSTIERNA

I Svartsjö slottspark anlades under 1600-talet en barockpark med strikt indelade kvarter och det sägs att det var Gustav II Adolf som i början av 1600-talet lät plantera den flerstammiga lind som än i dag finns i parken. Gustav III placerade senare denna marmorstaty (beställd 1784 i Italien) av Gustav II Adolf och Axel Oxenstierna under linden.

FOTO: MIA FERLUND

APOLLO MED LYRAN

Kallas även Amphion och är en av de första marmorstatyer från Gustav III:s italienresa som ställdes upp i Drottningholms slottsträdgård. Originalen har stått i teaterboskéns fond sedan 1785 men är i dag en kopia. Alla marmororiginalen byttes ut mot kopior 1989-95 på grund av upprepad skadegörelse.

FOTO: PETRUS JGGSTRÖM

ARES LUDOVISI

Statyn kallas även Mars Ludovisi och var en av de marmorkopior som Gustav III beställde från greve Lorenzo del Medicos bildhuggarverkstad vid ett besök i italienska Carrara 1783. Originalstatyn fanns i Villa Ludovisi i Rom. Den staty vi ser är en avgjutning i konststen och står i dag i den gamla labyrinten i närheten av Grindstugan i Drottningholms slottsträdgård.

FOTO: PETRUS IGGSTRÖM

SITTANDE FLODGDUD MED TRIDENT OCH KRUKA

Statyn är gjord av Adriaen de Vries 1625. Den kommer från Waldsteinpalatsets barockträdgård i Prag och var ett krigsbyte i trettioåriga krigets slutskede 1648. Originalen finns i dag i de Vries-museet ett stenkast från Drottningholm. En avgjutning gjord på 1990-2000-talet står i Drottningholms slottsträdgård.

FOTO: PETRUS IGGSTRÖM

LAOCOON MED SÖNER

Den här statyn är den som ursprungligen skulle ha stått på toppen i mitten av Herkulesfontänen som står framför Drottningholms slott. (Där står nu i stället Neptunus.) Laocoon med söner är ytterligare en av Adriaen de Vries statyer från Waldensteinpalatset, gjord 1925 och tagen som krigsbyte i det trettioåriga kriget.

FOTO: PETRUS IGGSTRÖM

EVERT TAUBES STATY

Utanför Södra Bankohuset i Gamla stan står sedan 1985 en av Sveriges mest fotograferade statyer. Ett foto med glasögon i pannan och armen runt Evert är ett måste för hitresta turister. Statyn står ett stenkast från hans stamkrog Den Gyldene Freden. Skulptör: Karl Göte Bejemark.

FOTO: MIA FERNLUND

Hall för
HMS

Hemligheter från förr kommer att avslöjas när Marinmuseum nästa år slår upp dörrarna till sin nya ubåtshall – en byggnad som håller på att växa fram i Karlskronas unika örlogsstadsmiljö. HMS Neptun är det första större fartyg som byggts in sedan Vasamuseet uppfördes på 1980-talet.

TEXT Mats Carlsson-Lénart FOTO Morgan Karlsson

GUD

»Det där är Sveriges nya stoltheter, Neptun och Näcken, det absolut senaste i ubåtsteknologi, viskade överfuriren.«

NÄR JAG KOM till Karlskrona som värnpliktig flottist en vårdag 1981, fick vi nyinryckta marschera en rundtur på Örlogshamnens område. På behörigt avstånd från ärorika, men gamla fartyg som jagaren Halland och långresefartyget Älvsnabben, låg två hemlighetsfulla ubåtar som vi knappt fick titta åt.

– Det där är Sveriges nya stoltheter, Neptun och Näcken, det absolut senaste i ubåtsteknologi, viskade överfuriren, som ledde rundmarschen.

Blott ett drygt decennium senare var tiden ute för ubåtarna i den år 1981 så hypermoderna Näcken-klassen. Det kalla kriget var slut och hotbilden såg helt annorlunda ut. Inga ubåtar ersatte Neptun, Näcken och klassens tredje fartyg Najad. Neptun blev liggande som ett allt mer rostigt minne över en hastigt svunnen epok i ett hörn av Örlogshamnen. I början av 2000-talet väckte ubåtsofficeren Björn

Hamilton tanken på att bevara en av de avancerade ubåtar som Sverige satsat miljardbelopp på att utveckla endast ett par decennier tidigare. Valet föll på Neptun och de första planerna var att gräva ner henne intill Marinmuseums lovordade huvudbyggnad på Stumholmen, så att ubåten så att säga skulle ligga i ytläge på havsnivå – fast inbyggd i en ny hall, ansluten till museets huvudbyggnad.

DETTA UBÅTSHALLSPROJEKT, utvecklat av Statens fastighetsverk och dess arkitekt Björn Malmström 2008–2010, kunde dock inte genomföras. Det blev för dyrt och komplicerat att gräva ur just den aktuella delen av Stumholmen, där det i jorden fanns rester av olja och bly, då det tidigare legat både en brandövningsplats och en skjutbana på området.

Men Marinmuseum, stött av ett stort nätverk av supportrar med Björn Hamilton i spetsen, gav inte upp utan tillsammans med SFV inleddes ett nytt ubåtshallsprojekt 2010 – även nu med Björn Malmström som arkitekt. Idén utgick från att den 12 meter höga och

Marinmuseums nya ubåtshall växer fram som en modern märkesbyggnad i Karlskronas historiska örlogsstadsmiljö.

50 meter långa Neptun – på samma plats som man tänkt gräva – ställdes upp på marknivå, vilket innebar att byggnaden blev betydligt högre än i det första projektet.

– Det fanns i början en viss bävan för att ubåtshallen skulle ta för stor plats i miljön kring Marinmuseum och på Stumholmen, säger Maria Lundkvist.

Arkitekt Björn Malmström gick in i det nya projektet med en viss skepsis, då en ubåtshall helt ovan jord till och med skulle bli högre än Marinmuseums huvudbyggnad, som han själv ritade i mitten av 1990-talet tillsammans med kollegan Per Hederus.

– Det var verkligen en arkitektonisk utmaning. Jag började med att försöka

Skickliga plåtslagare från Kalmar skär till ubåtshallens rostfria takbeklädnad på plats, då hallens smygfartygsinspirerade form gör att många av plåtbitarna på taket är oregelbundna.

finna ett formspråk som anslöt till ämnet. Inspirationen kommer dels från formerna på marinens smygfartyg, dels från de många olika betongbunkrar och värn som finns runt Karlskrona, säger Björn Malmström.

INLEDNINGSVIS FANNS EN opinion i Karlskrona som tyckte att den nya ubåtshallen skulle ha ungefär samma klassiska stil som Marinmuseum, vilket dock inte var något alternativ för Björn Malmström.

– Dels såg jag det som nödvändigt att anknyta till byggnadens innehåll, dels gav det bunker- och smygfartygsinspirerade formspråket möjligheten att hålla ner ubåtshallens volym. Jag

ser faktiskt hela hallen mer som ett föremål än en byggnad, bland annat är det därför som väggarna går rakt ner i marken, utan någon synlig sockel eller grund.

Nu när byggnaden rests och plåtslagarna håller på att täcka taket med glänsande metall, har de flesta betänkligheterna över byggnadens höjd lagt sig. Karlskrona tycks nu se fram mot att staden får en ny karaktärsbyggnad som på ett modernt sätt kompletterar såväl sin moderbyggnad Marinmuseum som de övriga byggnaderna på Stumholmen och även alla andra märkliga byggnadsverk som tillsammans utgör den unika världsarvsstaden på Trossö med omgivningarna.

SFV:s projektledare Maria Lundkvist njuter av att få ansvara för ett större nybygge.

– Inte minst att få till taket har varit en stor utmaning!

» *Vi kan avslöja många nya historier från den*

Byggjobbarna har det lite trångt under inbyggnaden av HMS Neptun.

Samtidigt som de skickliga hantverkarna lägger plåt på den nya ubåtshallens oregelbundna tak, berättar Marinmuseums chef Richard Bauer om idén med denna den första tillbyggnaden av museet sen invigningen 1997.

– Vi har de senaste åren fokuserat mycket på det kalla kriget och när vi nu även får Neptun, innebär det att vi kan utvidga den berättelsen och avslöja många nya historier från den tid då Östersjön var ett spänningarnas hav, säger Bauer.

Just Neptun hade en nyckelroll under U137-dramat hösten 1981 när en stor sovjetisk ubåt gick på grund i Gäsefjärden inne på svenskt militärt

skyddsområde i Karlskrona skärgård. Sovjetiska ytfartyg var på väg in mot Gäsefjärden, sannolikt för att försöka bärga och frita ubåten, men Neptun (på vilken Björn Hamilton då var fartygschef) bidrog till att de sovjetiska örlogsfartygen stannade kvar till havs.

– Neptuns roll då är förstås intressant, men det viktiga nu är den stora berättelsen om det kalla kriget, det som våra besökare hittills inte vet så mycket om, menar Richard Bauer.

Marinmuseums forskare har låtit intervju en rad personer, som under bland annat 1970- och 80-talen hade olika positioner både i Sveriges och andra länders krigsmakter, för att få ett sammanhang över vad som faktiskt hände under de decennier, då de flesta incidenter och hotbilder aldrig kom till allmän kännedom.

För arkitekten Björn Malmström var det inget alternativ att bygga ubåtshallen i samma klassiska stil som Marinmuseums huvudbyggnad.

tid då Östersjön var ett spänningarnas hav«

UBÅTSHALLENS STOMME BESTÅR av ett asymmetriskt skal, bestående av stålramar och prefabelement.

– Uppbyggnaden av taket visade sig vara ytterst komplicerad och krävde en omprojektering och ett nytänk. Nu håller vi alltså på att lägga rostfri plåt på detta komplicerade tak, vilket är en utmaning för våra plåtslagare, säger Maria Lundkvist.

DET SOM FRAMFÖRALLT karakteriserar ubåtshallsbygget på Stumholmen har varit att det gigantiska museiföremålet Neptun och den mindre och äldre ubåten Hajen, som också ska visas i hallen, ställdes på plats så snart den halvmetertjocka betongplattan var gjuten.

– Ubåtshallen blir en byggnad som sluter sig tätt kring Neptun, vilket

innebär att arbetsplatsen är trång och svårtillgänglig även för entreprenören, förklarar Maria Lundkvist.

Neptun förväntas bli en riktig »dragare« till Marinmuseum. Det finns visserligen ubåtar i hall på museer både i Chicago och i Estland men ingen så ny och modern som Neptun.

– Många länder har fortfarande ubåtar av ungefär den här typen och åldern i tjänst, säger Richard Bauer.

INTE SEN DET NUVARANDE Vasamuseet byggdes på 1980-talet har ett större fartyg byggts in i Sverige.

– För mig som projektledare i sfv, där vi mest jobbar med restaureringar och förändringar på gamla kulturbyggnader, är det roligt att också någon gång få ha hand om ett stort nybygge, säger Maria Lundkvist. *

Björn Malmström

MARINMUSEUMS UBÅTSHALL

*Projekterades: 2010–12
Neptun transporterades till
platsen: 4 september 2011
Byggstart: 23 februari 2012
Färdig: 31 december 2013
Ubåtshallen invigs och öppnas:
4 juni 2014
Neptun: Längd 49,5 m. Bredd
5,6 m. Högsta höjd 12 m
Byggnadens volym: 7 000 m³
Arkitekt: Björn Malmström
HXMW arkitekter*

KULTURFASTIGHET

Den 6 september presenterades betänkandet »Statens kulturfastigheter – urval och förvaltning för framtiden« (SOU 2013:55). Här får vi en kort sammanfattning och lägesrapport. Utredarens, fd generaldirektören och riksantikvarien Inger Lilieqvist, uppdrag har varit att klarlägga vilka fastigheter och byggnader som är kulturhistoriskt värdefulla för staten och som bör förvaltas och ägas av staten. Uppdraget omfattade också att inventera vilka kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som av kulturhistoriska eller andra skäl inte behöver ägas av staten, och som därmed kan avyttras.

FOTO URBAN JÖRÉN

EN KORT SAMMANFATTNING AV UTREDNINGENS BETÄNKANDE:

UPPDRAGET

Staten ska äga fastigheter som (1) är kulturhistoriskt särskilt betydelsefulla, (2) har särskilt betydelsefullt symbolvärde samt (3) har central betydelse för rikets säkerhet.

Urvalet är gjort utifrån den berättelsemodell för statens historia som använts i tidigare utredningar kring statens kulturfastigheter (finns på www.sfv.se under rubriken »Bygg på kunskap«). Vidare bedömdes fastigheterna utifrån förutsättningar för förvaltning, långsiktig hållbarhet och ekonomi samt utifrån kultur- och förvaltningspolitiska mål och erfarenheter från tidigare utredningar.

STATEN FORTSATT STARK FÖRVALTARE

Det statliga förvaltandet av kulturhistoriskt värdefulla fastigheter ska i betydande grad fortsätta. Svenska folkets

fysiska tillgång till kulturarvet har i första hand inte med ägandeformen att göra. Det handlar istället om vilken typ av verksamhet som bedrivs, skydds- och säkerhetsaspekter. Staten ansvarar dock för helhetsperspektivet och för att skapa goda förutsättningar för att bibehålla och utveckla kulturarvet. Utredningen föreslår därför att staten formulerar en strategi för sin egen fastighetsförvaltning inom det kulturhistoriska området.

En sammanhållen förvaltning av statens kulturfastigheter föreslås främst ske genom den myndighet som i första hand har till uppgift att förvalta statens kulturfastigheter, för närvarande Statens fastighetsverk. Även andra myndigheter bör dock i begränsad omfattning kunna förvalta kulturhistoriskt värdefulla fastigheter och anläggningar om det

underlättar verksamheten eller särskilda förutsättningar råder – som byggnadsminnesklassade väg- och järnvägsbroar, försvarsfastigheter eller byggnader i skyddade naturområden.

EN TREDJEDEL KAN KOMMA ATT AVYTTRAS

Närmare en tredjedel av de statligt förvaltade kulturfastigheter som utredningen granskat föreslås avyttras. Utredningen räknar med att det kan ta upp till tio år. De fastigheter som avyttras behåller sitt skydd enligt Kulturminneslagen.

BLYGSAMMA EKONOMISKA FÖRÄNDRINGAR

Utredningens förslag innebär inga stora ekonomiska förändringar för staten. Det bestånd kulturfastigheter som granskats och som utredningen föreslår att staten ska

fortsätta att förvalta motsvarar ett samlat årligt driftunderskott på närmare 126 miljoner kronor i 2012 års kostnadsläge. Merparten av dessa kostnader avser Statens fastighetsverks betydande bestånd av byggnadsminnen och kungsgårdsmarker. Det minskade årliga driftunderskott som avyttringar innebär (-66 miljoner per år) ska vägas mot de ökade bidragskrav som kan komma att ställas av framtida ägare.

UTREDNINGENS BETÄNKANDE

kommer nu att gå på remiss till berörda myndigheter och organisationer, däribland SFV. Läs utredningen på www.regeringen.se eller www.sfv.se.

Utredaren skriver själv om sina tankar på nästa sida.

TSUTREDNINGEN

Utredaren Inger Lilieqvist ställer frågan: Hur kan statens kulturfastigheter ge en trovärdig bild av en tusenårig historia?

Det var så jag uppfattade regeringens uppdrag, att klarlägga vilka fastigheter som är kulturhistoriskt värdefulla för staten att fortsättningsvis äga och förvalta. Nu har vi i utredningen lämnat ett förslag på hur ett bestånd av kulturfastigheter kan se ut och vad som ligger bakom våra ställnings-

taganden. Uppdraget har varit utmanande och svårt, men samtidigt lärorikt och intressant.

Här kan vi följa de historiska spåren och de dramatiska händelserna bakåt i tiden. Det viktigaste är att hålla de vida perspektiven, se runt hörnet och inte fastna i de givna hjulspåren. Inga metoder kan snabbt och enkelt fånga in allt från den tidiga statsbildningen under medeltiden, vidare genom århundraden av styre och olika maktkonstellationer, parlament och administration. Förändringarna har ibland varit genomgripande och spåren av statens alla verksamheter ligger i dag spridda över hela samhällen.

VI UTGÅR FRÅN dagens situation, blickar bakåt i historien och lämnar ett förslag som kan vara hållbart framåt i tiden. Det kulturarv i form av mark och byggnader som nu förvaltas i staten är ett resultat av flera hundra års urval. Synen på vad som betraktas som kulturhistoriskt värdefullt ändras genom tiderna och är en spegling av samhällets värderingar, tolkningar och perspektiv. Här gör vi återigen en bedömning, men utifrån dagens synsätt.

Utgångspunkten för arbetet är att staten i första hand tar ett ansvar för sin egen historia och förvaltar den väl. Den är svår att identifiera, griper in i eller influerar de flesta samhällsområden och gränsen mot det mer omfattande nationella kulturarvet, skapat av en mångfald aktörer och intressen, är inte entydig. Det finns inget exakt historiskt spår, men ansvaret bygger på att också ge utrymme för debatt och en mångfald av aspekter.

Till stor hjälp har varit de tidigare utredningarna om statens fastigheter, myndigheternas underlag och den berättelsemodell som tagits fram. Materialet är omfattande och frågorna är komplexa. Av stor vikt i arbetet har varit att se till helhet och sammanhang, att se på styrning och struktur, resurser, flexibilitet och samarbete. De historiska berättelserna ger alla platser

och händelser kring fastigheterna en större betydelse. Vi kan bättre förstå och ta del av den diskussion som pågår.

FÖR ATT ÅSTADKOMMA en struktur för utredningens urvalsmetod och öka tydligheten har vi arbetat med vissa begrepp, som omger hanteringen av kulturarv, kulturhistoriska byggnader och kulturmiljöer. Begreppet kulturfastighet är helt enkelt ett statligt byggnadsminne, de byggnader och anläggningar som har status enligt regelverket och regeringens beslut.

Dessa kulturfastigheter i olika statliga myndigheters förvaltning samt de på andra grunder förvärvade fastigheterna hos Riksantikvarieämbetet har tagits upp i utredningens förslag. Därför är det föreslagna fastighetsbeståndet inte heller komplett och ger inte en heltäckande historisk bild. Tanken är att den bilden aldrig kan bli helt klar. De ansvariga myndigheterna fortsätter sitt ordinarie arbete med översyn och nya urval och värde-

ringarna ändras. Många behöver samtidigt ta del i diskussionen om ett rikt och spännande kulturarv.

Statens ägande av kulturfastigheter ser vi som ett ansvar för en del av landets samlade kulturarv. Att tala om det nationella kulturarvet väcker alltid debatt och kräver kunskap om begreppets ursprung och användning. Detta är också en nyckelfråga i utredningen. Med hjälp av forskare har frågorna fått en aktuell orientering.

ETT ANTAL FASTIGHETER har inte kommit till genom statens egen verksamhet och historia och vi föreslår därför att de kan få nya ägare. Förvaltningen blir på så sätt sammanhållen, tydligare och mer rationell. Alla förändringar kräver stor hänsyn och tid för en professionell hantering. Fastigheternas stora kulturhistoriska värden ska alltså vara skyddade. Utmaningarna kommer att finnas kvar, att balansera alla intressen, uppdrag och nya förväntningar. Ett betydande bestånd av kulturfastigheter föreslås att fortsatt ägas av staten, men kräver en samlad strategi för ett ansvarsfullt ägande och en hållbar förvaltning. Och vi vill alla ta del av och ha synpunkter på historia och platser med ett rikt och mångfaldigt kulturarv.

Stort tack till er alla som har deltagit i utredningsarbetet och bidragit med ett stort kunnande och lämnat värdefulla underlag! *

FOTO MAGNUS FOND

Inger Lilieqvist, särskild utredare.

POSTTIDNING B

RETURADRESS Kulturvärden, c/o Titeldata, 112 86 Stockholm

Prenumerera på Kulturvärden eller ändra din prenumerationsadress:

www.kulturvarden.prenservice.se eller ring 0770-457152.

Mot en expeditions- och portoavgift på 150 kronor

får du fyra nummer av Kulturvärden.

China Teatern, Stockholm den 4 december

Statens fastighetsverk (SFV) utvecklar och levandegör det kulturarv alla i Sverige äger gemensamt genom staten. Lyssna till våra idérika och entusiastiska entreprenörer. Tillsammans med dem slår det gnistor om kulturen. www.turistgalan.se www.sfv.se

